

Artykuły, Rozprawy

Статті, Доклади

Вилен С. Горський

КМА Київ

„Сфера спільності” як позитивний здобуток взаємодії слов’янських народів

*„Sfera wspólnoty” jako pozytywne osiągnięcie oddziaływania wzajemnego
narodów słowiańskich*

Історична доля кожного народу визначається взаємодією різноманітних чинників: соціально-політичного, економічного, релігійного, культурного характеру. Серед них, безумовно, певну роль (подекуди, досить значну) відіграють фактори, пов’язані з етнічними особливостями та характером мови. Власне, етнічна та мовна спорідненість, передусім, й визначає специфіку природи слов’янства як групи народів, що проживає в Центральній, Східній та Південній Європі. Зважаючи на це, гадаю, не можна однозначно визначити роль ідеї слов’янства в долі того чи іншого народу. В минулому вона відігравала й позитивну роль, будучи фактором, що сприяв прилученню спільників у боротьбі проти іноземного гноблення коли слов’янський народ підпадав у колоніальну залежність від держави, де панівним був народ неслав’янський (Туреччина, Австро – Угорщина, Німеччина). З іншого боку, для багатьох народів взаємини зі своїми слов’янськими родичами позначались суттєвими різнобіжностями в соціально-політичному статусі, конфліктами на ґрунті відмінних конфесійних орієнтацій тощо. В цьому випадку сама по собі слав’янська спорідненість подекуди загострювала конфлікт (адже суперечка й незгоди між родичами завжди відчуються гостріше). З рештою, слов’янськість не єдина ознака, що дозволяє визначити тому чи іншому народові коло своїх спільників.

Так-то, не абсолютизуючи значення ідеї слов'янства в долі того чи іншого народу, мабуть, доцільно акцентувати значення її в тих конкретно-історичних ситуаціях, коли слов'янська спорідненість набирає значення додаткового позитивного фактора, що сприяє плідній взаємодії народів в ім'я їхнього процвітання.

Я хочу на підтвердження цієї думки послатись на факти з досить складної історії україно-польських культурних взаємин.

Історія україно-польських культурних взаємодій надзвичайно багатоманітна за своїми здобутками. І свідченням особливого сусідсько-братерського характеру цих зв'язків є те, що вони у своїх позитивних здобутках не обмежувались „нормальними” для історії взаємодії різних культур запозиченнями результатів, одержаних представниками однієї культури й, відповідно, трансформацією їх у тілі іншої культури, не лише фактом плідної праці представника однієї нації на благо іншої чи інших націй. Крім цього, понад цим в процесі україно-польської взаємодії формується певна „сфера спільності”, що належить до духовного і фізичного простору обох народів як спільна скарбниця, яку творять і з якої черпають обидва народи, кожний відповідно до потреб своєї національної культури.

Ця сфера формує і новий тип інтелектуала, що усвідомлює власну належність до обох народів, в ім'я яких він і здійснює діяльність в межах „сфери спільності”. „Gente Ruthenus, natione Polonus” (руського племені польської нації), - так зформулював чи не вперше кредо цього покоління інтелектуалів Станіслав Оріховський - Роксолан.

З того часу впродовж віків немало українців несли в собі оцю роздвоєну свідомість, що надихала їх в творчій діяльності любов'ю до обох народів - українського і польського.

В колі діячів-будівничих „сфери спільності” аналогічну роздвоєність відчують не лише „gente Ruthenus”, а й „gente Polonus”. Згадаймо хоча б Володимира Антоновича та інших представників течії „хлопоманів” або носіїв ідеї „українців польського походження”, включаючи В'ячеслава Липинського, що об'єднувались навколо київського „Przeglądu Krajowego” (1909–1910). Саме в такому випадку роль об'єднуючого начала набирає ідея слов'янства.

Особливо важливою видається роль україно-польської „сфери спільності” для долі української філософської думки. Саме її, цієї сфери здобуткам, українська філософія завдячує своїм зародженням як самостійна галузь професійно-філософського знання і, - на новому вже етапі, - вивершенням споруди національної філософії як духовної квінтесенції української культури.

Перший етап започатковують два великі акти згоди у XVI ст. - Люблінська державна унія (1569 р.) та Берестейська церковна (1596 р.).

Завершує його середина наступного XVII ст., позначена кривавим апофеозом Руїни в Україні та Потопу в Польщі. В культурній духовній сфері головні віхи цього етапу, який стосовно України М. Грушевський охарактеризував як „перше наше культурно-національне відродження, утворюють запровадження з 1574 р. масового книгодрукування на Україні, заснування у 1577 р. Острозької академії, вихід в світ у 1580–81 рр. першої Острозької біблії, створення 1586 р. Львівського братства і школи при ньому, Берестейська церковна унія 1596 р. і виникнення греко-католицької церкви, заснування 1615 р. Київського братства з школою і культурно-освітнього гуртка при Києво-Печерській Лаврі, зрештою, відкриття 1632 р. Києво-Могилянської Академії - першого науково-освітнього осередку, де, крім іншого, здійснюється вперше в історії української культури інституалізація філософії як самостійної сфери теоретичного знання.

На жаль, зміни соціально-політичних умов буття українського і польського народів впродовж другої половини XVII ст. і в наступному XVII ст. не створюють сприятливого ґрунту для подальшого розвитку творчого співробітництва в межах „сфери спільності”. На перший план виступає відчуття ворожості. Лише в XIX ст. виникають підстави для визначення другого етапу в історії українсько-польської „сфери спільності”.

Цей етап пов’язаний з новою геополітичною ситуацією в Центральній та Східній Європі, що склалась на той час. В результаті трьох розподілів Польщі наприкінці XVIII ст. Річ Посполита припинила існування. Для обох народів - польського і українського XIX століття позначене всезростаючою потугою до звільнення від національного і соціального гноблення з боку трьох абсолютистських держав-сусідів, що поглинули Річ Посполиту - Росії, монархії Габсбургів та Пруссії.

Цей рух впливається в загальноєвропейське річище, що шириться під впливом французької революції та ідей романтизму. Могутній сплеск національної самосвідомості, який дає підстави називати XIX століття „віком націоналізму”, створює ґрунт для активізації зусиль, спрямованих на усвідомлення „самості” етносу. Нація, народ, його історія стають предметом філософської рефлексії, зумовлюючи появу у складі філософської культури всіх європейських народів філософії національної ідеї як органічної складової частини філософської думки. В історії національної культури такий процес певним чином означає завершення в її складі конституювання філософії як самостійного чинника, „духовної квінтесенції” культури.

В історії Польщі початок розробки філософії національної ідеї пов’язано, передусім, з публікацією А. Міцкевичевих „Книг польського народу і польського пілігримства”, написаних і виданих в Парижі у 1832 році й читаними ним же протягом 1840–44 рр. „Лекціями про слов’янські

літератури” у Колледж де Франс. Він дає стимул розвитку традиції так званої національної філософії, репрезентованої А. Цешковським, Б. Тренговським, К. Лібельтом, Кремером та ін.

Приблизно, на цей же час - 40-і рр. XIX ст. - припадає початок розробки філософії української національної ідеї, яку здійснюють члени Кирило-Мефодіївського братства.

Загалом кажучи, філософія національної ідеї в складі філософського знання є тією сферою, де чи не найщільніше виявляється зв'язок філософської рефлексії з міфологічною свідомістю. Саме в межах міфологічної свідомості формується образ нації, який, зрештою, і покликаний об'єднати її представників навколо національної ідеї.

Характерно, що здобутком україно-польської „сфери спільності” стає образ України як суттєвий компонент міфологічного ґрунту, на який спирались речники національної ідеї обох народів.

Певним чином цьому сприяла та підкреслена увага, яку європейські романтики взагалі виявляють до слав'янських народів, як таких, що найповніше зберегли „дух народу”, не зіпсований цивілізацією. Серед них особливо підкреслювалась роль України. Один з фундаторів європейського романтизму, німецький філософ Йоган Готфрід Гердер в своєму щоденнику записує: „Україна стане новою Грецією - в цій країні чудовий клімат, щедра земля, і її великий музично обдарований народ прокинеться колись для нового життя”.

Оспівана Байроном, Делакруа, Лістом, багатьма іншими геніальними європейськими митцями, Україна в європейській романтичній свідомості вимальовується в образі загубленого раю, втраченої Аркадії. Саме таким і входить образ України до простору міфологічної свідомості, який творять діячі україно-польської „сфери спільності”.

Чи не найбільший внесок з кола діячів польської культури тут здійснюють представники так званої української школи у польській літературі Богдан Залеський, Северин Гоцинський, Юліуш Словацький. Замилування створеним ними ж міфологічним образом України спонукає окремих представників цього кола - Тимка Падуру, Антіна Шашкевича, Спиридона Осташевича - навіть до спроб писати твори українською мовою.

Головними компонентами цього міфу є уявлення України як спільного духовного і фізичного простору обох народів - польського й українського. Підставою для цього, як доводив, зокрема, Францішек Духінський, є расова спорідненість поляків і українців і водночас чужість їх російському народові. Росіяни, як нащадки кочовиків, на думку Духінського, не є слов'янами, й взагалі вони ближче до фінів і татар, ніж до українців.

Ідеальним образом носія цих чеснот, що здавна прикрашали людей, які живуть в Україні, однозначно вважається козацтво.

Ідеальний образ України, що його відтворюють діячі польської культури, однозначно належить минулому. Вимріяний гармонійний лад, що його намагались воскресити козакофіли, вони сприймають як такий, що безповоротно загинув в силу зіткнення з кривавою силою зла. Тим самим Україна уявляється пороговою територією, де схрещуються непримиренні начала. Це край, в якому течуть молочні ріки й разом з тим територія, що спливає кров'ю.

Показово, що в найзагальніших рисах міф України виявляється продуктом творення не лише польських, а й українських речників, що стояли біля джерел розробки філософії національної ідеї. І тут світлий спогад про роки минулої злагоди і братання,

„Ще як були ми козаками,

А унії не чуть було,

Отам-то весело жилось!

Братались з вольними ляхами”

(Шевченко. Кобзар К., 1954 - С. 353)

Спільним є й міф про козацтво, який з часів „Енеїди” утворює підвалину модерної української національної свідомості. Зрештою, обґрунтування національної ідеї через заклик до здійснення християнських ідеалів справедливості, свободи і рівності настільки наближує „Книги буття українського народу” - програмний документ Кирило-Мефодієвського братства з „Книгами народу польського” А. Міцкевича, що Г. Грабович навіть називає його своєрідним „перекладом-адаптацією” А. Міцкевича. Мабуть, така оцінка дещо перебільшена. Принаймні Ст. Козак, який спеціально співставляв обидва твори, вважав за можливе вбачати в „Книзі буття...” свосвідну відповідь оппонента „Книг польського народу”. Але так чи інакше контури „Сфери спільності” в міфі України, який творили діячі польської і української культури, вимальовуються досить чітко. Разом з тим, не менш очевидно була й функціональна відмінність цього міфу з огляду завдань, які реалізували творці польської і української національної ідеї.

Для польських діячів образ України виконує ретроспективну функцію, виступає засобом осмислення минулого. Не випадково сюжети „українських” творів Ю. Славацького, як і його попередників, принципово мінорні. Вони творять міф про смерть України, що знаменує кінець тієї, може ніколи реально не існуючої, але вимріяної України шляхетсько-козацького єднання.

Речники ж української ідеї прагнуть осмислити минуле як спосіб самоідентифікації нації заради проєкції в майбутнє.

Тим-то й спільний міф України природно втрачає свою непорушність й категоричність. При чому, передусім, це позначається на послабленні козакофілства як стрижневої ідеї міфу. Це достатньо відчутно вже у Шевченка, який закликає книгу рідної історії „прочитати”, „не дурячи

самих себе". Минуле видається йому не втраченим „золотим віком”, а глибоко трагічним в своїй дисгармонійності. Щодо козацтва, то воно далеко не завжди і не в усьому уявляється поетові осередком „слави святої”. Згадайте образ українського пекла, який змальовано в „Гайдамаках”, де козацтво - аж ніяк не жертва, а носій зла, який воно обрало як засіб досягнення благородної мети, перетворившись, можливо, помимо власної волі, з лицарів-месників на злоторних дітовбивць.

Традицію цю розвиває П. Куліш, починаючи зі ствердження, що в козаччині слід вбачати не самотету української історії, а лише один з її чинників: „Звикли в нас історію України крізь наше козацтво споглядати і круг козацтва все рідне дійописання обертати. Тим часом саме козацтво було тільки буйним цвітом, а іноді й колючим бодяком серед нашого дикого степу. Росло в нас дечого багато й опріч козаччини, і все те, що росло, цвіло, умирало і наново в іншому виді родилося, все те історію нашої України становить”. А завершує П. Куліш гострою критикою „анархії”, „руїни” й тих „письмак-гайдамаків”, що козаччину оспівують.

Міф про спільне козацько-шляхетське минуле гинув. І той же П. Куліш здійснює спробу відродити польсько-українську „сферу спільності” на ґрунті не спогадів про козацтво, а ідеалів християнської любові, братерства во Христі. В „Крашанці русинам і полякам на Великодень 1882 року” він вміщує промовисту посвяту: „Се христосування з друзями й ворогами бідолашний автор, стоячи між Сциллою і Харибдою, благоговійно присвячує слободженям од нашої великої туги мученикам чоловіколюбства Тарасу Шевченкові і Адаму Мицкевичеві”. Куліш закликає до викриття тієї неправди, взаємної демонізації, яку несли "чернечі хроніки" обох народів століттями, він кличе до взаємного пробачення, спільної спокути і творчої співпраці. Але тоді цей заклик не був почутий. Через рік починається публікація роману Г. Сенкевича „Вогнем і мечем”.

Можливо зараз настав той час, щоб почути заклик, що долетів до нас через століття?

Fakty dotyczące dziejów kulturowej współpracy ukraińsko-polskiej na przestrzeni XVII–XIX stulecia stanowią podstawę do szczegółowych analiz „sfery wspólnoty” jako specyficznego rezultatu wzajemnego oddziaływania kultur słowiańskich. Drogą wspólnych wysiłków przedstawiciele odrębnych kultur słowiańskich osiągnięty ma być jeden produkt duchowy, który w równej mierze stanowi dorobek duchowy każdego narodu słowiańskiego i jest wykorzystywany na miarę potrzeb własnej kultury narodowej.

Based upon research on historical matter of Ukrainian – Polish cultural collaboration in XVII–XIX centuries the author analyses peculiarities of „com-

munity zone” as a specific result of Slavonic cultures interaction. It is all about producing by mutual efforts of representatives of different Slavonic cultures a single spiritual product that is to same extent an attainment of each of Slavonic people and is utilized due to the necessities of their national cultures.